

**И. АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К. КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.22.644 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда

УДК:398:811.512.154(575.2)(043)

ЖАНЧАРБЕКОВА САБИРА ЖАМАЛБЕКОВНА

**КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ СОМАТИЗМДЕР,
СТИЛИСТИКАЛЫК-ФУНКЦИОНАЛДЫК
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

10. 02. 01 – кыргыз тили

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин профессор Т. К. Ахматов атындагы кыргыз тили жана аны окутуунун технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Ибрагимов Сүйүнбек**, филология илимдеринин доктору, К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Жумалиев Самат Субанкулович**, филология илимдеринин доктору, доцент, Талас мамлекеттик университетинин профессору, Талас мамлекеттик университетинин окуу жана илимий иштери боюнча проректору
Осмонова Наргул Ыманалиевна, филология илимдеринин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз филологиясы факультетинин кыргыз тили жана адабияты кыргыз тилинде окутулбаган билим берүү мекемелеринде кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы. Дареги: 722200, Каракол шаары, Ж.Абдрахманов көчөсү, 103.

Диссертациялык иш 2022-жылдын 27-майында саат 10.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.22.644 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, И. Раззаков көч., 51А. Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc1.vak.kg/b/102-tnx-0sb-9mu>

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көч., 51А) жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720040, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27) китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин сайтынан (www.arabaev.kg) таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 26-апрелинде таркатылды.

Д 10.22.644 диссертациялык кеңешинин
окумуштуу катчысы, филология
илимдеринин кандидаты, доцент

Каратаева С.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Кыргыздар Борбордук Азиянын учу кыйырсыз кең мейкиндигин байырлаган байыркы элдердин бири катары тарыхта б.з.ч. III кылымдарда эле катталганы маалым жана кыргыз эли өзүнүн нечен кылымдык өнүгүү доорунда далай татаал жолдорду басып өтсө дагы, анын тили улуттук маданиятыбыздын күзгүсү катары укумдан-тукумга сакталып келе жатат.

Коом өнүгүп өскөн сайын элдин тилинде да тийиштүү өнүгүүлөр, өзгөрүүлөр болуп турат. Айрым бир сөздөр колдонуудан чыгып, эскирген сөздөрдүн катарына өтсө, коомдогу өнүгүү өзгөрүүлөр менен жаңы (неологизм) сөздөр жаралып же чет сөздөр башка тилдерден оошуп келип, лексиканы улам толуктап, байытып отурат. Ошондуктан тилдин лексикалык курамы менен анын тарыхый өнүгүү-өзгөрүү процесстерин изилдөө маселеси тил илиминдеги өзөктүү проблемалардын биринен. Мына ушундай лексикологиялык аспектиден каралуучу маселелердин бири-элдик фольклордун тилин изилдөө маселеси.

Фольклордун тили көпчүлүккө элдик оозеки чыгармаларды аткаруучулар тарабынан оозеки түрдө айтылып, кулакка сиңген жатык тил катары дайыма элдин эсинде болуп келгени менен өзгөчөлүү. Анда жаратылыштын көрүнүштөрү, каармандардын образдык сүрөттөөлөрү ар кыл көркөмдөлүп айтылат. Мындай учурда көркөм сөз каражаттарынын белгилүү даяр формасы катары адам жана анын дене мүчөлөрүнө байланышкан аталыштар менен башка зат-нерсе, көрүнүш-кубулуштарды салыштыруу, окшоштуруу аркылуу да ишке ашырылат.

Демек, фольклордогу соматизмдердин, соматизмдер компонент болгон сөздөрдүн, туруктуу сөз айкаштардын маанилик, структуралык, функционалдык-стилистикалык жактан атайын изилдениши лингвистикалык изилдөөлөр үчүн актуалдуу тема болуп эсептелет. **Диссертациялык иштин актуалдуулугу** ошону менен бирге кыргыз элинин оозеки чыгармаларында соматизмдердин аткарган кызматынын изилденишинин, соматизм-компоненттердин семантикалык маанилеринин “Манас” эпосу баш болгон кыргыз элинин элдик оозеки чыгармаларында дене мүчөлөрдүн аткарган милдеттери, көркөмдүк-эстетикалык маанилери, дүйнө таанытуучулук касиеттери ушу кезге чейин атайын лингвистикалык планда колго алынып изилдене электиги менен аныкталат.

Диссертациянын илимий программалар жана илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин профессор Т.К.Ахматов атындагы кыргыз тили кафедрасынын илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты. Изилдөөнүн максаты – кыргыз фольклорундагы соматикалык сөздөрдү аныктап, алардын стилистика-функционалдык жана

лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрүн, жасалуу жолдорун изилдөө. Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй **милдеттерди аткаруу жагы алдыга коюлган:**

- соматизмге байланыштуу тил илиминдеги изилдөөлөргө жана алардын кыргыз фольклорундагы колдонулушу боюнча изилдөөлөргө сереп салуу;

- кыргыз фольклорундагы соматизмдердин өзөгүн түзгөн сөздөрдүн лексика-семантикалык тобун аныктоо жана стилистика-функционалдык өзгөчөлүктөрүнө көңүл буруу;

- фольклордогу баатырлардын портретиндеги жана макал-лакаптардагы, табышмактардагы, фразеологизмдердеги, элдик оозеки тексттердеги соматизмдерди тилдик анализге алуу, алардын фольклордо колдонулушун аныктап чыгуу;

- кыргыз фольклорундагы соматизмдердин стилистика-функционалдык жактан аткарган кызматы менен аларды колдонуунун принцип-критерийлерин аныктоо;

- кыргыз фольклорундагы соматикалык түшүнүктөрдү туюнткан негизги сөздөрдү лингвистикалык жана лексика-грамматикалык анализге алуу;

- соматизмдерди тилде ойду берүүнүн экспрессивдүү-эмоционалдуу, образдуу-эстетикалык, кыска жана жеткиликтүү көркөм ыкмасы катары аныктап чыгуу.

Иштин илимий жаңылыгы. Кыргыз тил илиминде фольклордогу соматизмдердин колдонулушу жана функционалдык-стилистикалык жактан өзгөчөлүктөрү алгачкы жолу атайын изилдөөгө алынып, алардын фольклордогу лексика-семантикалык маанилери, грамматикалык-стилистикалык негизги милдеттери аныкталды.

Изилдөөнүн илимий-теориялык жана практикалык мааниси. Фольклордогу соматизмдердин уюшулушу, түзүлүшү жана колдонулушу боюнча изилдөөнүн жыйынтыктары кыргыз тилинин лексикологиясына байланыштуу айрым теориялык маселелердин такталышына салым кошуп, ушул багыттагы изилдөөлөргө өбөлгө түзөт. Диссертациялык иштин материалдарын лексикология, лексикография, грамматика, манаптаануу боюнча өтүлүүчү курстарда, ошондой эле тил үйрөнүү практикасында, фольклор таануу курстарында да колдонууга болот.

Коргоого коюлуучу жоболор:

- Фольклордогу соматизмдер каармандардын образын түзүүдө алардын көркөм элесин таасирдүү жана жандуу берүүчү көркөм сөз каражаттарынын бири болуп саналат.

- Кыргыз фольклорундагы соматикалык түшүнүктөрдүн лингвистикалык жана функционалдык-стилистикалык өзгөчөлүктөрү лексиканы байытууга, сөз

өнөрүн өрчүтүүгө, сөз маанилерин кеңейтүүгө өбөлгө түзүүчү факторлордун бири.

- Кыргыз фольклорундагы соматизмдер семантикалык жактан тилде ойду таамай-таасын берүүнүн поэтикалык образдуу маанилерин туюндуруучу жана көркөм ойлоону өнүктүрүүнүн эффективдүү кыска, жеткиликтүү көркөм ыкмасы болуу менен, сүйлөөнүн эстетикалык, экспрессивдик негизин ээлеп, тилдик карым-катышта өзгөчө маани жаратып колдонулган тилдик бирдиктер болуп эсептелет.

- Соматизмдер жана соматизмдик сөз айкаштары оозеки чыгармаларда өтө жыш колдонулуучу сөздөрдүн тобуна кирет жана адамдын дене мүчөлөрүн физиологиялык жактан гана эмес, стилистика-функционалдык жана семантикалык жактан изилдөөлөрдүн булагы катары эсептөөгө болот.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Диссертациялык ишке байланыштуу топтолуп-системалаштырылган материалдары, изилдөөнүн табылганатыйжалары, теориялык аныктамалары, иштелип чыккан маанилүү жыйынтыктары изилдөөчүнүн жекече салымы болуп саналат.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Диссертациянын негизги жоболорун чагылдырган баяндамалар эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда окумуштуулардын талкуусуна сунуш кылынган (И.Арабаев атындагы КМУнун «Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорундагы илимий-изилдөө иштери: Реформалоо маселелери, өнүгүү багыттары» аттуу илимий-практикалык конференциясы. –Бишкек, 2015, 13-б.; Жаш түркологдордун 1-симпозиуму, Кыргыз-Түрк “Манас” университети, - Бишкек, 2007, апрель; Х.Карасаевдин 110 жылдыгына карата өткөрүлгөн илимий-практикалык конференция, Х.Карасаев атындагы БМУ,-Бишкек, 2012, февраль).

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациянын темасына байланыштуу 14 илимий макала жарык көргөн. Анын ичинде 4 макала РИНЦ системасындагы индекстелүүчү чет өлкөлүк басылмаларда, 3 макала кыргызстандык басылмаларда, 7 макала КР ЖАК тарабынан расмий каттоодон өткөн жарчыларда жарыяланган.

Иштин түзүлүшү жана көлөмү киришүүдөн, үч баптан, корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, турат. Иштин жалпы көлөмү – 167 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө иштин жалпы мүнөздөмөсү, теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн негизги максаты жана милдеттери, иштин илимий жаңылыгы, изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор, изилдөөчүнүн жекече салымы, изилдөөнүн жыйынтыктарынын

апробацияланышы жана жарыяланышы, иштин курамы жөнүндө маалыматтар жана көлөмү берилди.

Диссертациянын биринчи бөлүмү «Тил илиминде соматикалык лексиканын изилдениши» деп аталат.

1. 1. Тил илиминдеги “соматизм” түшүнүгү жана ага байланыштуу лингвистикалык изилдөөлөр деп аталат да, соматизмдердин жалпы тил илиминде, түркологияда, кыргыз тил илиминде изилдениши каралат. **Соматизм** грекче *somatos* – “дене”, “денеге тийиштүү” деген сөзүнөн алынып, адамдын дене түзүлүшүн, анын мүчөлөрүнүн (*баш, бет, кол, бут ж.б.*) ар түрдүү тилдерде аталышын, алардын анатомиялык-биологиялык кызматын жана булар аркылуу жашоо, күндөлүк турмуш-тиричиликтеги түрдүү мамилелердин берилишин билдирет. *Сома, соматика, соматикалык* деген терминдер негизинен биологияда жана медицинада кеңири колдонулат. Соматикалык маанидеги сөздөр, сөз айкаштары, сүйлөмдө лексикалык жана грамматикалык семантиканын орчундуу бөлүгүн түзөөрү ар түрдүү изилдөөлөрдөн жана алардын кадимки сүйлөө аракетинен же коммуникациялык практикадан байкалып келет. Себеби сөз, сөз маанилери тилдин ээси болгон улуттун тарыхый тажрыйбасын, басып өткөн жолун дүйнө менен адамдын мамилесин көрсөтөт. Алар аркылуу адамдын өзүн жана айлана-чөйрөнү таанып билүүсү, булардын миң кайталанган чексиз кайталануусу аркылуу улуттук дүйнө таануу маданиятынын калыптанышын жана буларга байланышкан каада-салт, жүрүм-турум эрежелеринин нормаларынын сакталышын байкоого болот.

Тил илиминде ушул багытта Ф.Вакк (1964), В.Д.Аракин (1976), И.В.Арнольд (1976), И.А.Бодуэн дэ Куртенэ (1890, 1907), В.Г.Гак (1974, 1999), Р.З.Гинзбург, Александр фон Гумбольдт (1984), Б.А.Ильиш (1968), А.И.Смирницкий (2007), Л.В.Щерба (2007), З.К.Ахметжанова (2007), А.Вежбицкая (2001), А.М.Еримбетова (1980), Л.К.Жаналина (2011), Е.А.Журавлева (1980), В.П.Шубин, В.М.Багусловский (1983), Ю.А.Долгополов (2005), Р.М.Вайнтрауб (1980), Н.Федуленкова (2005), Ц.В.Бибилейшвили (1986), Л.П.Смит (1998), Н.В.Масалева (1984), З.А.Богус (2002) ж.б. өңдүү окумуштуулар изилдешип, соматикалык лексиканы салыштырма аспектиде кароо универсалдуу белгилер менен конкреттүү өзгөчөлүктөрдү белгилүү тилдик системадагы маданияттын уникалдуулугу, улуттук менталитети жана тилдик системанын кээ бир спецификалык чөйрөсүн ачып берүүгө мүмкүнчүлүк берери, адамдын дене мүчөлөрү катышкан фразеологизмдер байыркы учурда эле кеңири кездешкендиги жана аларды изилдөө зарыл жана кызыктуу экендиги, дене мүчөлөрү аркылуу адамдын өзүн жана айлана чөйрөнү таанып билүүсү, алар аркылуу улуттук дүйнө таануу маданиятынын калыптанышы жана буларга байланышкан каада-салт, жүрүм-турум эрежелеринин нормаларынын сакталышы сыяктуу проблемаларга кайрылган.

1. 2. Түркологияда соматизмдердин изилдениши. Түркологияда да соматизмдер изилдөөнүн объектиси катары алынып, адамдын дене мүчөлөрүн атаган сөздөр лексиканын катмарындагы өтө байыркы жана туруктуу лексикага кирери жөнүндөгү маселелерди жалпы лингвистикалык планда, алтай тилдеринин тектештигинин аспектисинде В.В.Радлов (1963), Л.А.Новиков (1973), Д.Н.Шмелев (1973), Г.Дерфер, М.Сводеш (1960), Н.И.Ильминский (1805), В.Д.Колесникова (1972), А.В.Дыбо (1984), К.Кенесбаев (1966), А.Кайдар (1980), Ф.Г.Исхаков (1961), Г.Номинханова, К.Мусаев (1984), М.Ж.Тагаев (2017) ж.б. белгилүү окумуштуулар изилдешкен. В.Д.Аракин (1976), Р.З.Гинзбург, Л.В.Шерба (2007), З.К.Ахмеджанова (2007), М.К. Исаев (1977), Е.Д.Сулейменова (1989) ж.б. өндүү түрколог-окумуштуулар изилдешип, соматикалык түшүнүктөрдү өзгөчө фразеологизмдердин составында көп колдонулгандыгына көңүл бурушуп, фразеологизмдердеги *баш*, *көз*, *мурун*, *ооз*, *тил*, *моюн*, *бут*, *колтук*, *ийин* дене мүчөлөрүн түрдүү багытта талдоого алынган.

Ал эми Я.Р.Роджибаев М.Н.Азимов А.О.Кармышаков (1992) О.Назаров (1973), А.А.Исаев(1977) ж.б. өндүү бир катар окумуштуулар соматизмдердин түрдүү тилдердеги айтылышына жана туюнткан маанилерине карата башка тилдердин фактылары менен салыштырып изилдешкен. Түркология илиминде соматизмдер басымдуу учурларда фразеологизмдер менен биргеликте изилденип, алардын фразеологизмдерди уюштуруудагы өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулган.

1. 3. Кыргыз тил илиминде соматизмдердин изилдениши. Кыргыз тил илиминде адамдын дене мүчө аталыштары лингвистикалык аспектиден атайын изилдөөнүн темасы катары алынбаса дагы, лексикада бул катмар Б.М.Юнусалиев (1959), Б.Ө.Орузбаева (1964), С.Кудайбергенев (1980), С.Сыдыков (2017), К.Сейдакматов (1984), Н.Бейшекеев (2001), С.Өмүралиева (2002, 2005), М.Толубаев (1991), М.Мураталиев (1976), С.Ж.Мусаев (1999), Т.С.Маразыков (2004), А.Ботобекова (2007), А.Кармышаков (1992), С.С.Жумалиев (2003), С.З.Садыкова (2018), О.С.Абдыкаимова (1992) ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде каралып, дене мүчөлөрүн атаган сөздөр тарыхый лексикографиялык, лексикологиялык, диалектологиялык, лексика-семантикалык, этимологиялык, текстологиялык аспектилерден изилдөөгө алынган.

1.4.Кыргыз тилинин соматикалык лексикасын изилдөөнүн илимий-теориялык негиздери. Кишинин аң-сезиминин натыйжасында бул же тигил заттын, же көрүнүштүн пайда болушу сөздүн семантикалык маанисинин жаралышына түрткү болуп, сөздүк составдагы тиешелүү сөздүн лексика-семантикалык талаасына кабылданып, тилде лексика-грамматикалык маанилерге ээ болот, сөздүн тыбыштык жагы менен анын берген мааниси бири-бирине өз ара тыгыз байланышып-тутумдашат [124,2015:125]. “Кыргыз тилинин

түшүндүрмө сөздүгүндө” адамдын дене мүчөсү «баш» сөзүнүн 11 (он бир) мааниси, мисалы: баш сөөк («череп»), буудайдын башы («колос пшеницы»), суунун башы («исток начало реки»), иштин башы («начало работы»), колдун башы («кончик пальцев»), тоонун башы («вершина горы») ж.б. маанилери көрсөтүлгөн [126,1984,118-б]. Ал эми К.К.Юдахиндин “Кыргызча-орусча сөздүгүндө” баш сөзүнүн 11 мааниси, “Каракалпакча-орусча сөздүктө” 12 мааниси, “Өзбек-орус тилдеринин сөздүгүндө” 6 мааниси, “Азербайжан-орусча сөздүктө” 9 мааниси, алтай жана кумык тилдеринин сөздүктөрүндө үчтөн маанилери берилген. Ал эми 2016-жылы чыккан “Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө” баш сөзүнүн 242 мааниси, көздүн 244 мааниси, колдун 225 мааниси, беттин 87 мааниси камтылган. Демек, башка тектеш тилдерге салыштырмалуу алганда кыргыз тилинде адамдын дене мүчөлөрү өтө көп маанилерде колдонулары байкалат.

2.1. Фольклордогу соматизмдерди изилдөөнүн булактары жана методдору.

Кыргыз эпосторундагы, фразеологизм, макал-лакап, табышмактарында колдонулган соматизмдерди изилдөөнүн объектиси катары кароо менен, соматикалык лексикага байланыштуу тилдик бирдиктерди, алардын лексика-семантикалык жана тематикалык топторун, колдонулуш өзгөчөлүктөрүн, жасалуу жолдорун, стилистикалык жактан аткарган функциясын изилдөөгө алууда зарылдыгына жараша сыпаттоо, салыштыруу, баяндоо, анализдөө, синтездөө сыяктуу теориялык **методдорду** колдонуу менен материалдарды жыйноо, каттоо, системалаштыруу сыяктуу ыкмаларды колдонобуз.

Изилдөөнүн методологиялык негизи катары тил илиминдеги, түркологиядагы жана кыргыз тил илиминдеги ушул батытта жазылган илимий эмгектерди, монографияларды, сөздүктөрдү алабыз. Ал эми изилдөөнүн **объектиси** катары С.Орозбаковдун варианты боюнча «Манас» эпосу (I китеп, - Фрунзе, «Кыргызстан», 1978; II китеп, -Фрунзе, «Кыргызстан», 1980; III китеп, - Фрунзе, «Кыргызстан», 1981; IV китеп, Фрунзе, «Кыргызстан» 1982) жана С.Каралаевдин варианты боюнча “Манас” эпосу («Манас» эпосу. –Бишкек, 2010), «Семетей», «Сейтек», «Эр Төштүк», «Кожожаш», «Эр Табылды», «Курманбек», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан» эпостору, макал-лакаптар, табышмактар, фразеологизмдер булак катары колдонулду.

3. Фольклордогу соматизмдердин стилистика-функционалдык өзгөчөлүктөрү жана жасалуу жолдору. 3.1. «Манас» эпосундагы соматизмдердин мааниси жана колдонулушу. Көп кылымдык өнүгүү жолунда «Манас» эпосунун тилин белгилүү бир деңгээлде калыпка салынган, туруктуу сөз айкаштары, архаизмдер, көркөм троптун түрлөрүнөн түзүлгөн эпостун өзүнө гана мүнөздүү айрым лексика-грамматикалык жана фонетикалык өзгөчөлүктөрү бар тил деп эсептөөгө болот. Анткени жалпы элдин оозеки

чыгармасы болгондуктан «Манас» эпосунун тили диалектилерди да, күнүмдүк тиричиликте колдонулуучу жалпы элдик тилди да чагылдырып, адабий жазма тилге да окшой бербеген жагы менен айырмаланат. Ошону менен бирге эпостун тилин байыркы доорлорду чагылдырган жалпы элдик тил, тарыхый лексикага материал берер тил деп эсептөөгө болот. Анын лексикасында метафора, эпитет, салыштыруу, образдуу көркөм сөз айкаштары сыяктуу стилдик таасирдүү, эмоциялуу, экспрессиялуу каражаттар өтө арбын жолугат. Мисалы, эпостун тилиндеги эпитеттер: *айкөл, канкор, баатыр, кабылан, арстан, жолборс* (*Манас жөнүндө*); *калча, аяр, куу* (*Коңурбай жөнүндө*); салыштыруулар: *балтыры өгүз белиндей, ачыккан көк жал бөрүдөй, күзгү кирген жолборстой, кышкы кирген буурадай ж.б*; метафоралар: *кырк жолборс түпкө жетти деп, көздөн жалын шыркырап, жолборс жүрөк, таш билек, балапан жүнү бата элек, балтыр эти ката элек ж.б*; гиперболалар: *мурду тоонун сеңирдей, булчуңу бука белиндей, чоң казандай башы бар, жаткан иттей кашы бар, каалгадай кашка тиш, чечекейи челектей ж.б*. [139, 1995, 1-т.91-б.]. Булардын баары «Манастын» тилинде зор роль ойноп, аны байытып, таасирдүү, ийкемдүү жана уккулуктуу кылат. Эпостун тилинде оозеки тилдин, диалектилердин, жалпы элдик тилдин лексика-грамматикалык байлыгынын бардыгы бар. Эпостордун тилинин мындай байлыгы узак мезгил бою көптөгөн таланттуу манасчылардын аракети менен түзүлүп, салт катары укумдан тукумга өтүп оозеки айтылып келген.

«Манас» эпосу - баатырдык эпос жана ар кандай согушту, тынч турмуштагы окуяларды сүрөттөгөн көлөмдүү эпос. Анда көптөгөн оң жана терс каармандар кездешет. Ал каармандардын ар биринин **дене түзүлүшү**, кыял-жоруктары, кулк-мүнөзү сырткы келбети сүрөттөлүп, портрети тартылат. Аларды берүү көбүнчө адамдын дене мүчөлөрүнүн кыймылын сүрөттөп берүүгө байланышкан. Ошондуктан оозеки поэтикалык чыгармалардын башка үлгүлөрүнө караганда баатырдык эпостордо адамдын дене мүчөлөрүн атаган сөздөр көбүрөөк колдонулаары «Манас» эпосунун текстинен даана көрүнүп турат.

Оозеки чыгармаларда катылган идеялар биздин мисалда соматикалык лексемалар кыргыз элинин жаратылыш менен жанаша өтө тыгыз байланышта жашаган доорун эске салат. Мындай шартта кыргыздын дүйнө таанымы кыргыз жашаган айлана-чөйрөгө тоо жана ага байланышкан жан-жаныбар, табигат менен анын миң түркүн кубулушу, жер-жемиштери, өсүмдүктөрү, отун-суусу, мээрман жазы-жайы, катаал кышы-суугу менен куюлушканын байкоого болору мисалдардан көрүнүп турат. **Маселен, акак тиштүү, жазы маңдай, короз моюн, кобул мурун, инжи тиш, терек бойлуу, чоң казандай башы, олойгон көзү, чийдей кашы, ботодой көзү, томуктай башы** сыяктуу салыштыруулар айтканыбызды тастыктап турган сыяктуу. Бул сөз айкаштарын көз менен гана көрүп тургандай түшүнө алабыз. Кадимки мамиледеги жөнөкөй соматизмдер

фольклордук чыгармаларда поэтикалык толкунга өтүп, адамдын жан дүйнөсүн жаратылышка, анын компоненттерин эстетикалык диапазонго алып жөнөйт.

Фольклордогу ар бир каарман, персонаждын образы баарынан мурун соматикалык түшүнүктөр аркылуу угуучуларга тааныштырылат. Маселен, Каныкей, Айчүрөк сыяктуу аялзатынын сулуулугу, акылмандыгы, сарамжалдыгы, Кыз Сайкалдын баатырлыгы, Бакай, Кошойдун даанышмандыгы, Алманбет, Чубак, Сыргак сыяктуу баатыр чоролордун келбети, Жолой, Коңурбайга окшогон алп жоолордун ар бир мүчөсү, кыялы, көрүнүшү таамай сөздөр менен айтылып, угуучунун көз алдына тартылат. Демек, адабий образ түзүүдө же адам тууралуу сөз болгондо анын соматикалык маалыматтарын эске албай коюуга болбойт.

Окшоштурууга кошумча каражаттар (компоненти зат атоочтон сын атооч жасоочу -дай, -дей, -дой, -дөй, -тай, -тей, -той, -төй, компоненти зат атоочтон сын атооч жасоочу -луу, -лүү, -дуу, -дүү, -туу, -түү компоненти -ган ген, -гон, -гөн, -кан, -кен, -кон, -көн мүчөлөрү атоочтуктар менен жасалган соматизмдер. Алар салыштырууну түзүүнүн негизги материалы болуп саналат.

1.«Манас» эпосундагы компоненти зат атоочтон сын атооч жасоочу

1. -дай, -дей, -дой, -дөй, -тай, -тей, -той, -төй мүчөсү менен жасалган соматизмдер:

Чоң казандай баш, ботодой бели, олоңдой чачы, чийдей кашы, ал муруту сеңирдей, муруну тоонун кырдачтай, муруту чөлдүн камыштай, көзү көлдүн буткулдай, так чыныдай көзү, өңү бышкан өпкөдөй, мойну бука белиндей, үч кулачтай бою, тал чыбыктай бою, төөдөй бой, өрдөктөй моюну ж.б. -дай курандысы (байыркы формасы -так, -даг) атооч сөздөрдүн дээрлик бардыгына жалганып сын атоочту жасоого жөндөмдүү.

2. Компоненти зат атоочтон сын атооч жасоочу -луу, -лүү, -дуу, -дүү, -туу, -түү мүчөлөрү менен жасалган соматизмдер:

Ай чырыйлуу, ай түстүү каш, шоролуу көз, бөрү көздүү, жаштуу көз, кызыл түстүү чач, катуу чач, коюу чач, кайраттуу чач, чер өңдүү кирпич, инжи тиштүү, акак тиштүү, көр өңдүү ооз, күчтүү билек, бото көздүү ж.б. -луу мүчөсү (байыркы формалары -лыг, -лык, -лы, -ты) өтө көп сын атоочторду жасап, эң өнүмдүү куранды болуп эсептелет.

3. Компоненти –ган, -ген, -гон, -гөн, -кан, -кен, -кон, -көн мүчөлөрү атоочтуктар менен жасалган соматизмдер:

Үңкүйгөн баш, кашкаңдаган кара бет, керилген каш, чийилген каш, кыйылган каш, келишкен кара кашы, алжайган каш, түйүлгөн жаман каш, акырайган көз, арбайган тырмак, кыркылган чач, өрүлгөн чач, кирдеген чач, жулунган чач, молойгон кулак ж.б.

4. Эки сөзү тең зат атоочтордон түзүлгөн сын атоочтор:

Эр жүрөк, жар кабак, түймө баш, бөрү көз, бото көз, карагат көз, жылдыз көз, каухар көз, жибек чач, бөрү кулак, жолборс маңдай, дөң маңдай, жайык төш, жолборс төш, турна моюн, жолборс моюн, өрдөк моюн, короз моюн, акак тиш, инжи тиш, жалаяк ооз, жез билек ж.б.

5. Компоненти сын атоочтордон турган соматизмдер:

Жумшак чач, жарк эткен тиш, чоң ооз, түз чач, олоң чач, ачык кабак, кызыл эт, агала мурут, сары мурут, кара мурут, кою узун, сары мурут, сер сакал, суюк сакал, топ сакал, ак кол, кыска бут, узун бут ж.б.

Баш бөлүгүндө жайгашкан мүчөлөр, андан соң баштан ылдый бутка чейинки органдар: *баш, көз, чач, моюн, каш, тиш, бет, мурун, ооз, маңдай, кулак, кирпич, уурту, жаагы, мурут, төш, бой, кол, эти, билек, бут ж.б.* маанилерин чечмелөөгө аракет жасалды. Маселен, **1.Баш компоненти менен жасалган соматизмдер:**

Баш зат. 1.адам менен айбандын көз, мурун, ооз, кулак, мээ орношкон мүчөсү. «Манас» эпосундагы адамдын башы:

Чоң казандай башы. Көлөмү жагынан чоң, ири, ар түрдүү өлчөмдө металдан жасалган тамак бышыруу же суу кайнатуу үчүн колдонуучу идишке окшош баш.

Кызыл сур келген жүнү бар

Чоң казандай башы бар СО,1,225.

Чоң казандай башы бар

Комдонуп жаткан кара иттей. СО,2,81

Түймө баш. Чүпүрөктөн тоголоктолуп жасалган топчу сыяктуу баш.

Жазык маңдай, түймө баш.

Ак-кызылы бөлүнгөн.СО,2,47

Алма моюн, түймө баш,

Кепичинин такасы

Жаркыраган жакут тааш.СО,2,216

Алача моюн, түймө баш,

Акылга терең, боору тааш.СО,2,348

Өрдөк моюн, түймө баш,

Орто бойлуу он беи жаш.СО,4,351

Томуктай болгон баш. Кашка жилик менен жото жиликтин кошулган жеринин үстүндө, бул жиликтердин булчуңдарын бириктирип турган кичине сөөк сымал баш.

Томуктай болгон курган баш,

Жошолуп салган челектей.СО,2,141

Башы кууш. Ичке, энсиз, сүйрү баш.

Маңдайы жазык, башы кууш,

Бар боюнда турат тууш СО,4,34

Жолум үйдөй башы- сайма алачык үйгө окшош баш.

Көк ала болгон чачы бар,

Жолум үйдөй башы бар

Деңгенедей башы деңгене-зат. чогулган адамдардын чыгымдарын тең төлөп майда жандык (кой же эчки) союп уюштурган тамагы. Жайлай сааган бир эчкилүү дыйкандын бир улагын деңгенеге союшат. (Осмонкул). Душмандын колуна түшүп кетчүдөй болгон маанисинде айтылган.

Түйүлгөн жаман кашы бар

Деңгенедей башы бар.СО,434.

Дүңкүйгөн кара баш. Жонун чыгарып, дөңкөйгөн чоң, албеттүү көрүнүштөгү баш

Он киши баткан отоодой

Дүңкүйгөн кара башы бар.СО,2,107 ж.б.

3.3. Соматизмдерди колдонуунун стилистика-семантикалык функциясы

Соматизмдер сөз катары колдонулуп, сүйлөмдүн курамында сөз сыяктуу синтаксистик милдетти аткарганы менен түз маанисинен башка да кандайдыр бир татаал өтмө маанини билдирип, сүйлөмдөгү ойго кыйыр үндөш келген башка бир маанилерди кошо туюндурат.

Соматизмдер күндөлүк турмушта, фольклордо, же акын-жазуучулардын чыгармаларында даяр, туруктуу лексикалык бирдик катары колдонулуп, айтылып жаткан ойду түшүнүктүү, так, таасирлүү касиетке ээ кылат. Мисалы: *мурдун* жардамы менен адам жыт сезет, дем алат жана ал адамдын башынын алдыңкы бет бөлүгүндө жайгашкан. Ал эми өтмө мааниде: *мурдун балта кеспөө* - камырабайт, тоготпойт, кенебейт деген маанини билдирет; *кулак-мурун кескендей* - тыптынч, жымжырт, эч добушсуз деген мааниниде колдонулат; *мурдун көтөрүү* - кекирейүү, мен-менсинүү, чиренген абалда болуу. Эпосто каармандын *мурдун* гиперболалаштырып, салыштырып айтылат: “*Колдору бийик теректей, мурдунан чыккан илеби Ала-Тоонун желиндей*” элестүү көркөмдөлүү менен туюндурулуп жатат.

Элдик оозеки чыгармалардын да көркөмдүк касиетинин бийиктигин ар кандай кырдаалдарга, көрүнүштөргө карата башка көркөм сөз каражаттары менен катар *соматизмдер* көркүнө чыгарып турат. Ошондуктан фольклордук чыгармалардан соматизмдер катышкан көркөм сөз каражаттарынын бардык түрлөрүн табууга болот. Аларда соматизмдер троптун бардык түрлөрүнүн милдетин аткаруу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ экендиги байкалат. Демек, соматизмдердин да өз мааниси эмоциалык-экспрессивдүү маанилери менен бирге кепти көркөм, образдуу кылып, өзгөчө боек берүү менен чагылдырып турган функционалдык өз милдеттери бар.

Аллегория абстрактуу түшүнүктү конкреттүү бир образ аркылуу көрсөтүү, кыйытып айтуу, каймана айтуу. Мисалы, Жакып, Чыйырды, Бакдөөлөттүн Манас төрөлөрдө көргөн түштөрүнүн аллегориялык сүрөттөлүшү:

Алтымыш кулач ажыдаар.

Ат ордуна мин деди.

Алиги жеген ак алмам

Курсагыма толуптур,

Артымдан чыкты ышкырып,

Ажыдаар болуптур,

Ачууланып оп тартса

Ай ааламды соруптур [СО,1.29]. Демек, алтымыш кулач ажыдаар – Манастын аллегориялык образы. Манас атанын жана башка баатырлардын аллегориялык образдары айрым учурларда шумкар, тунжур сыяктуу алгыр куштарга салыштыруу аркылуу берилет. Эпосто чагылдырган доорлордун мүнөзүнө ылайык элдин жашоо-турмушу, үмүт-тилеги, кубанычы менен кайгысы ж.б. жагдай-шарттары аллегориялык формада сүрөттөлгөн.

Гипербола мифология сыяктуу эле апыртып сүрөттөө менен чыгарманын таасирлүүлүгүн, кооздугун күчөтөт. Башка элдердин эпосторундай эле «Манас» эпосунун окуяларынын, образдарынын гипербола менен берилиши закон ченемдүү көрүнүш. Эпостун ары кызыктуу, ары көркөм болуп ачылышын шарттайт. Эпос чагылдырган доорлордун мүнөзүнө ылайык элдин жашоо турмушунун, үмүт-тилегин, кубанычы менен кайгысын, жек көрүүсү менен кайратын кенен сүрөттөйт.

Баатырлардын төрөлүшү, адаттан тыш чоңоюп эр жетиши, алгачкы эрдиги, жоо кийимдеринин, тулпарларынын саны, курал-жарактарынын жасалыш сыры, касиети, баатырлардын каары, жекеге чыгышы, массалык салгылашуунун жүрүшү, ошондой эле каармандардын жай турмуштагы жүрүш-турушу, айлана-чөйрөсү гиперболаштырылып сүрөттөлөт. Алсак, Манас баатырдын келбети:

Кочкор тумшук, кош кирпич,

Көркү калча, көзү тик.

Жалаяк ооз, жар кабак,

Арстандай түстөнгөн

Айбаты катуу, заар жүз

Ажыдаардай анда түс,

Жолборс моюн, жоон билек,

Жооруну калың, таш жүрөк. ж.б. [СО,2,148.]

Мына ушундай апыртуу аркылуу эпостун каармандарына адам тең келгис алптын элеси берилет. Ошол алптын алпы - Манас, Семетей, Сейтек. Манас баатырдын тулку боюнун чоңдугу, адаттан тышкары күчтүүлүгү, душманына каардуу, ырайымсыз көрүнүшү, сүрөттөлөт. Ал каарданганда «*күркүрөшү күн*

болуп, бетинен чыккан түгү беи байпактык жүн болуп, чоңдугу «опол тоодой күчүнө тоо туруштук бере албайт». Каарданып жоону бет алганда капталынан кара чаар жолборс чамынып, астынан караганда «ажыдаар сүрү көрүнүп артынан миң сан колдун элеси кылкылдайт. Эпостогу Алмамбет, Бакай, Кошой, Чубак, Сыргак, Күлчоро, Каныкей, Айчүрөк, Кыз Сайкал ж.б. каармандардын эрдиктери да гиперболанын жардамы менен башкача касиеттеги каармандар катары апыртылып сүрөттөлөт. Бирок «Манас» эпосундагы гиперболалык реалдуулук менен шартталган. Апыртуунун, ашыра сүрөттөөнүн да өзүнчө ченеми бар. Кандайдыр бир көрүнүш же каарман апыртылып сүрөттөлгөндө көпчүлүк учурда реалдуулуктун чегинен чыгып кетпейт. Өтө эле ашкан, чектен чыккан өлчөм оң каарманга эмес, тескери көрүнүшкө, терс каармандарга (Жалгыз көздүү Макел дөө, Жолой алп ж.б.) таандык.

Макелдин келбетиндеги гипербола:

Оозу ачылган көр өңдүү,

Жалгыз көзү жаркылдайт,

Ноот обоз көл өңдүү,

Маңдайынын бырышы,

Басыра жайлоо төр өңдүү.

Өң –далаатын караса,

Өрттөнгөн кара жер өңдүү,

Азуу тишин карасаң,

Алгыр жолборс, шер өңдүү,

Каш, кирпичин карасаң,

караңгы токой, чер өңдүү [CO,4,238]

Макел дөөнү манасчылар өтө апыртып, шумдуктантып, сүрөттөшөт. Макел дөө көзүнө эмне көрүнсө ошону жейт, жылаан көрсө жылып жейт, курт-кумурска терип жейт, бир булакты бир ичет. Алмамбетке Макел дөө түз жерде тоо пайда болгондой, тоо жылып келе жаткандай көрүнөт. Терс мүнөздөмө берилгенде ар бир бөлүгү гиперболаштырылып, салыштырылып айтылат. Терс каармандардагы эпсиз чоң өлчөм, ыксыз кара күч, акылдын өспөгөндүгүн, чектелгендикти, олдоксондукту, ырайы сууктукту, жалпы эле одоно терс сыпатты билдирет. Эпос канчалык байыркы доорлорго таандык болсо, анда ашыра сүрөттөө, гипербола ошончолук кеңири колдонулат.

Салыштыруу - Кандайдыр бир нерсени, көрүнүштү, толук жана конкреттүү көрсөтүп берүү үчүн биз аны башка нерсе, көрүнүш менен окшоштурабыз, алардын жалпы белгилерин, окшош жактарын көрө билип салыштырабыз. Мындай көркөм сөз каражаты көркөм чыгармада эстетикалык таасирдүү касиетке ээ болот. Мисалы, терс каарман Коңурбайдын сыпаты:

Өңү бышкан өпкөдөй,

Сакалдары туу куйрук,

*Сараптан тешип өткөндөй,
Көзү өгөгөн темирдей,
Муруну бар капырдын,
Бузулган тоонун сеңирдей,
Түлөгөн жору каштанын,
Өгүздөй болгон чоң доңуз,
Өрттөнгөн дөңгөч баштанын [СО,3,130-б]*

Салыштырууда образдын өзү сакталат да, ар дайым мүнөздүк көрүнүшү келбети жана сапаты сыпатталат. Салыштырууда абстрактуу кубулуш конкреттүү, так предметтер аркылуу берилет. Манас баатырдын образын ачып берүүдө ар кыл маанидеги салыштырууга : ай, күн, жылдыз, арстан, кабылан ж.б. эпикалык образга таандык мүнөздү берет.

Эпосту жараткан эл бул же тигил нерсени экинчи бир нерсеге жакындаштырганда сөзсүз өзүлөрүнө тааныш, өзүлөрүнө жакын турган предметтер, көрүнүштөр менен салыштырышат, адамдын дене бөлүктөрүнүн аталыштары колдонулат.

Ирония. «Манас» эпосунда комедиялуулукка караганда трагедиялуулук көбүрөөк орун алган. Эпосто ирония окуя кырдаалды баяндоодо, каармандардын жорук жосунун, мүнөзүн ачып берүүдө кейипкерлердин речинде жана адамдардын, жан-жаныбарлардын тышкы келбетин сүрөттөөдө көрүнөт. Эпосто ирония аркылуу каармандардын образы ачылат, аларга сын айтылат, баш каарман Манас баатырды да азилге тамашага тартып, элге жакындатат, кадыресе эле киши экендигин көрсөтөт, угуучуларды да күлкүгө аралаштырат: *Манас баатырга карата, «Манас, Манас, деп койсо, барбая түшөт экенсиң, сууга салган чаначтай дардая түшөт экенсиң, эрдигиң бар эсиң жок, эчтеме менен ишиң жок»* дегенде азил какшык , аралаш салыштыруулар колдонулат.

Синекдоха. Бүтүндүн ордуна анын бөлүгүн же, тескерисинче, бөлүктүн ордуна бүтүндү колдонуу аркылуу өтмө маанини туюндурган синекдохалык ыкмалар фольклордук чыгармаларда да жолугат. Мисалы: *Бир көзүңө бир көзүн жоо, көзү тирүү кезинде, көз жумар, көзүн кароо, сөөгү таза, төрт көзүбүз түгөл болсун, алты санын аман койсун ж.б.*

Мисалдарда биз изилдеп жаткан адамдын дене мүчөлөрү адамдын көзү, бүткүл тулку бою, сөөгү, алты саны ж.б. аркылуу сүйлөмдүн мааниси тереңдеп, көркөмдүк касиети, сапаты артып, элге жат болуп, эстен чыккыс болуп сакталып, адамдын лексиконундагы активдүү каражаттардын катарынан орун алат.

Көркөм сөз каражаттары фольклордогу адамдын дене бөлүктөрүн билдирген сөздөрдү бири –бирине ыңгайлаштырып, маанилик жактан өз ара ширелештирип анын өзгөчө бир функционалдык милдеттерди аткаргандыгы

байкалды. Мындай милдеттердин негизинде фольклордогу соматизмдердин эпостордо гипербола, ирония, метафора, метонимия, синекдоха өңдүү көркөм сөз каражаттары катары активдүү кызмат аткара ала тургандыктарын мисалдардын жардамы менен аныктадык.

3.4. Макал-лакаптардагы соматизмдер. Макал-лакап, учкул сөздөр адам турмушунда кылымдар бою топтолгон өмүр жашоонун тажрыйбаларына акылмандыктын, даанышмандыктын жыйынтыктарына жана адептүү жүрүштүрүшү ачык, так көрсөткөн үлгүсү болуп саналат.

Эл ичинде макалдарды колдонуп сүйлөгөн адамдардын кеби кыска-нуска, так - таамай айтылып, жагымдуу, уккулуктуу болуп кептин таасири, касиети күчтүү чыгат. Байыркы жана орто кылымда жашаган кыргыздардын көпчүлүгү жаза билбегени менен мындай философиялык мааниси терең макалдар байыртадан бери эле элдин кулк мүнөзүн адептүүлүккө тарбиялоодо негизги кызмат өтөп келген.

Макалдар лакаптардан тарбиялык жактан айрымаланат, анткени макалдар турмуштагы оң көрүнүштөрдү сүрөттөйт, аларда да соматизмдер кездешет. Мисалы: «**Көз коркок, кол баатыр**», «**Тил жүрөктүн ачкычы**», *Акыл-бааштан, асыл-таштан* ж.б. Ал эми лакаптар турмуштагы одоно терс көрүнүштөрдү ирониялык мыскылга алып ашкерелеген фразеологиялык сөз айкаштары болуп саналат. Мисалы: «**Беш кол тең эмес**», “**Өз башындагы төөнү көрбөгөн киши бирөөнүн башындагы чөптү көрөт**” ж.б. Макал-ылакаптар элдик үрп-адаттардын, түшүнүктөрдүн жана каада салттардын өзүнчө бир энциклопедиясы. Ошондон улам аларды жазуучулар өз чыгармаларында ачык, так берүү үчүн кеңири пайдаланып келатышат. Элдик оозеки чыгармачылыктын туу чокусу макал-лакаптар экенин эч ким тана албайт. Таамай-таасын айтылган керемет сөз айкалыштарында көркөм сөз өнөрүнүн бардык жанрларынын синтези жатат. Томуктай сөзгө тоодой акыл батырылган кыргыздын макал-лакаптарынын тарбиялык күчү абдан чоң.

3.5. Табышмактардагы соматизмдер. Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы табышмактар адамдын ойлоосун өстүрүп, байкагычтыгын, тапкычтыгын арттырган адабий жанрдын ары кыска, ары таамай түрү. Табышмактардын өзүнө гана таандык белгиси, ыгы, жасалгалоочу көркөм каражаты да болот. Алар кара сөз же ыр түрүндө болот. Адамдын ой жүгүртүүсүн, тапкычтыгын билүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Табышмактарда күнүмдүк турмушта кеңири колдонулуп жүргөн дене бөлүктөрү көп кездешет, алар аркылуу дүйнө таанымы, ар түрдүү иш аракети ишке ашат. Табышмактарда катылган соматизмдер: Айрыкча балдарды өз алдынча ой жүгүртүүгө тарбиялоодо өтөгөн кызматы чоң. Балык жөнүндөгү табышмагында «**Оозу бар, тили жок, кыңк эткен үнү жок, мууз тоңсо да үшүбөйт, суусуз анын күнү жок**» - деп жаратылыштын бир нече көрүнүштөрүн

санап өтөт. Соматизмдер катышкан сөз айкаштары менен балык жөнүндөгү табышмактар дагы жаратылды.

Эки тууган бирин-бири көрбөйт (Көз)

Колу жок, буту жок,

Терезеге сайма саят (Аяз).

Баши күндү ээрчиме,

Төлүн багат бетине ж.б. (Күн карама) экендигин баши күндү ээрчиме деген сабынан эле таап алса болот. Табышмактарда эки же андан көп буюмдардын, жаратылыш көрүнүшүнүн, дене бөлүктөрүнүн жана башка нерселердин жалпылыктарын каймана түрдө элестетүү менен суроо берилет да, ал суроого жооп талап кылынат.

3.6. Соматизмдердеги тыбыштык ээрчишүүлөр. Тилдеги тыбыштык ээрчишүүлөрдүн өзгөчө бир поэтикалык көрүнүшү **ассонанс** кубулушу болуп саналат. Бул көркөм чыгармада сөз башындагы бир же бир нече **үндүү тыбыштардын** вертикалдык же горизонталдык абалда **кайталанып айтылышы** менен туюндурулган поэтикалык кептин ыкмасы. Поэзияда, дидактикалык чыгармаларда чыгарманын көркөмдүк сапатын жогорулатууда арбын колдонулган **ассонанс** көрүнүшү кыргыз эпосторундагы дене бөлүктөрү катышкан компоненттерине да мүнөздүү болуп, компоненттердин биримдигин шарттап турат. Мисалы: *Эрди калың, көзү үңкүр, эр мүнөзү көрүнөт (э), айбаты катуу заар жүз, ажыдаардай анда түс(а), ал муруту сеңирдей, айбаты албарс темирдей (а) ж.б.*

Көркөм сөздүн, айрыкча поэзиянын көркөмдүгүн арттырып, чыгарманын уккулуктуулугун камсыз кылган тыбыштык ээрчишүүнүн дагы бир поэтикалык көрүнүшү – компоненттердин башында бирдей **үнсүз тыбыштардын ыргактуу кайталанып келиши** аркылуу уюшулган **аллитерация** кубулушу болуп саналат. Мындай тыбыштык өзгөчөлүк кыргыз эпосторунда да кездешип, аларды көркөмдөп турат. Мисалы: *Кочкор тумшук, кош кирпич, көркү калча көзү тик (к), жолборс моюн, жоон билек, жооруну калың, тааш жүрөк (ж), жылма маңдай, жылдыз көз (ж) ж.б.*

Бирдей башталыш же окшош **тыбыштардын, сөздөрдүн же сөз айкаштарынын** синтаксистик параллель кайрыктардын ыр саптарынын башында кайталанып айтылуу кубулушу **анафора** болуп эсептелет. Көркөм чыгарманын тилине мүнөздүү болгон мындай көрүнүш эпостордогу адамдын дене бөлүктөрү катышкан компоненттерден да көрүүгө болот: *Эрди калың, көзү үңкүр, эр мүнөзү көрүнөт, (эр-эр), бир көзүнөн кан, бир көзүнөн жаш агуу (бир көзүнөн-бир көзүнөн), тоону көрсө бир салган, тоону Кошой тоздуруп (тоону-тоону) ж.б.* Бул мисалдардан көрүнүп тургандай, бирдей тыбыштар, муундар, сөздөр, сөз айкаштары менен башталып айтылышында да тыбыштык ээрчишүүлөрдүн бар экендиги байкалат.

Ал эми бирдей аякталыш, бир же бир нече сөздүн синтаксистик параллель кайрыктардын ыр саптарынын аягында кайталанып айтылышы **эпифора** деп аталып, көркөм чыгарманын тилине мүнөздүү болгон мындай көрүнүштү соматизмдер катышкан компоненттерден да жолуктурууга болот. *Алсак: Алтын менен күмүштүн, ширөөсүнөн бүткөндөй, асман менен жериңдин тирөөсүнөн бүткөндөй, көркү калча, көзү тик, көбүнө айтса сөзү тик, бул дүйнөдө көзү ачык, оо дүйнөдө сөзү ачык ж.б.* Эпостогу эпифора кубулушу аркылуу компоненттери бирдей тыбыштар, сөздөр, сөз айкаштары менен аякталып жаткан учурда да тыбыштык ээрчишүүлөрдүн орун алгандыгы көрүнүп турат.

Эпостордо, көркөм адабияттарда, өзгөчө поэзияда, макал-ылакаптарда табышмактарда ойду образдуу, таасирдүү кылып көрсөткөн **антитеза** кубулушу соматизмдердин компоненттеринде да кездешет. Бул учурда айтылуучу ойдун, кайсы бир заттардын, кубулуштардын бири-бирине **карама-каршы** коюлуп айтылышында да тыбыштык ээрчишүүлөр болот. *Мисалы: Асман менен жериңдин, тирөөсүнөн бүткөндөй, айың менен күнүңдүн, бир өзүнөн бүткөндөй, Алтын менен күмүштүн, ширөөсүнөн бүткөндөй, бул дүйнөдө көзү ачык, оо дүйнөдө сөзү ачык, өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк ж.б.*

Демек, соматизмдердин компоненттериндеги тыбыштык ээрчишүүлөр жана антитеза кубулуштарынын болушу алардын оозеки чыгармалардын дидактикалык түрлөрүнө жакын болгон белгилерди туюндуруп тургандыгы белгилүү.

3.7. Соматикалык фразеологизмдер. Башка тилдик бирдиктер сыяктуу эле соматикалык сөздөр туруктуу сөз айкаштарынын, фразеологизмдердин составында айтыла берет. Мына ошолорду шарттуу түрдө соматикалык фразеологизмдер деп атайбыз. Фразеологизмдин курамындагы сөздөр өздөрүнүн баштапкы түздөн түз негизги маанисинен ажырап, өтмө маани менен бир бүтүнгө биригип, ойду курч, элестүү берет. Фразеологизмдерди уюштурган сөздөр туруктуу келет, өзгөрбөйт, чыгарманы жеткиликтүү, таамай, таасирдүү кылып берет. Фразеологизмдердеги соматизмдер: *баш аягына карабоо, өпкө-жүрөгүн чабуу, ичи бооруна кирүү, ичек-боору катканча күлүү, кабагым-кашым дебей, оозу-мурду кыйшайбоо, кабыргаң менен кеңешүү, каш-кабактын ортосунда, карды ачуу, жүрөгү майланды, көз байланды, кулак түрүү, көз сал, тилиң тишине күбө ж.б.*

3.8. Соматизмдердин морфологиялык жол менен жасалышы. Тилде сөздөрдүн жасалышында морфологиялык ыкманын ролу чоң. Бул ыкма айрыкча түрк тилдерине, анын ичинде кыргыз тилине өзгөчө мүнөздүү. Морфологиялык жол менен сөздөрдүн жасалышында куранды мүчөлөрдүн уңгуга же сөздүн негизине уланып жаңы лексикалык маанилердин жаралышын түшүнөбүз.

Профессор Б.М.Юнусалиев “Киргизская лексикалогия” аттуу эмгегинде: кыргыз тилиндеги уңгу сөздөрдүн түзүлүшүн, тарыхын изилдеп, алардын

пайда болушун жасалышы менен бирге карап тарыхий планда иликтөө жүргүзгөн, “если бы первообразные корни – слова называемые часто в лингвистической литературе “корневыми морфемами”, не изменялись и не развивались благодаря взаимосвязи и взаимодействию с грамматикой. Мы имели бы одна лишь корни – слова, порою многозначные, типа са- саноо- считать, ба-байлоо-связывать, о- ойлоноу-думать” [180.1959:12-б].

М.Толубаев азыркы түрк тилдеринде –ш, -ын, -ин, -ун, -үн ж.б. мүчөлөрү менен аяктаган сөздөр дене бөлүктөрүн билдирерин жана ал формалар байыркы уңгуларга жалганганын белгилөө менен мындай формаларга: бир муундуу –ш мүчөсү менен жасалган дене мүчөлөрү: ба-ш, ти-ш, тө-ш, ка-ш сөздөрүн, -н, -ын, -ин мүчөсү аркылуу жасалган соматизмдерди атаган. Салыштырма-тарыхий изилдөөлөрдө –н аффикси байыркы түрк тилдеринде сөз жасоочу мүчө экени айтылып келет. Алсак, мур-ун, эр-ин, жүл-үн, муу-н, кар-ын, мой-ун, мөө-н ж.б.

-т мүчөсү менен жасалган дене бөлүктөрү: бе-т, э-т, ө-т, ча-т

Бир муундуу –з мүчөсү менен жасалган соматизмдер: кө-з, жү –з, тизе, бе-з ж.б.

-л мүчөсү менен бир муундуу дене бөлүктөрү: ти-л, бе-л, ко-л

-к мүчөсү менен жасалган дене бөлүктөрү жаа-к, ээ-к ж.б.

–ак,-ык,-ик,-ук,-өк мүчөсү менен жасалган эки муундуу соматизмдер: кул-ак, каб-ак, там-ак, кирп-ик, бил-ек, тырма-к, кол-тук, жүр-өк, ич-ек, куйр-ук, жил-ик, том-ук, сөө-к, бөйр-өк, шыйр-ак, курс- ак ж.б. Мындагы –ак,-ык ж.б. мүчөлөрү ар түрдүүлүктөрү генетикалык жактан бири-биринен ажырагыс байланышта экени да белгиленген [168.1991.242-б]. Ошентип, кыргыз тилиндеги адамдын дене мүчө аталыштарынын структуралык жактан түзүлүшү боюнча дагы өтө узак мезгилдерди басып өтүп, азыркы абалында калыптангандыгын байкай алабыз.

Кыргыз тилинде –ыш курандысынын бир канча функционалдык маанилери бар. Куранды мүчө катары зат атоочту жасап, ошол көрүнүштү, ошол мааниси менен ал этиштин өзгөчө формасы кыймыл атоочту уюштурган – ыш мүчөсү менен тыгыз байланышта. Ошону менен бирге этиш сөздөрдүн кош мамилесин уюштурган – ыш мүчөсү да бар. Анда кыймыл аракеттин биргелешип аткарылышы, жардамдашуу маанилери эң негизги болуп кызмат кылат. Бул боюнча академик Б. Ө. Орузбаева “Сөз курамы” эмгегинин кыргыз тилиндеги куранды мүчөлөр тууралуу -ыш курандысынын грамматикалык функциясы жана этиштерди жасоодогу курандылык касиети тууралуу мындай дейт: “-ыш курандысынын жардамы менен жасалган сөздөр сөз тизмегинде алган ордуна жараша затташып да башка сөз түркүмүнө өтүп, кыймыл аракеттин атын туюнтушу белгилүү. Мүчөнүн бул саналган касиеттери аны бир жагынан грамматикалык функциясы кеңейген, форма жаратуучу мамиле этиштери менен

бирге затташкан этиштерди жасаганда сөз жасоочу куранды экендигин күбөлөйт” [154.2000:] - деп жазган.

3.9. Соматизмдердин синтаксистик жол менен жасалышы. Эки же андан көп сөздөрдү, сөз айкаштарын же алардын белгилүү бөлүктөрүн бир бүтүндүккө айландыруу аркылуу жаңы сөздөрдү жасоо жолу синтаксистик жол болуп саналат. Лингвистикалык адабияттардагы татаал сөздөрдүн жасалышы, критерийлери жана алардын сөз айкашынан жана сүйлөмдөн айырмасы тууралуу акад. Б. Ө. Орузбаеванын эмгегинде кеңири берилген. Татаал сөздөр жана сөз айкаштары бирдей спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ жана алар ажырагыс биримдикти да түзүшөт, ошол эле учурда алардын татаал сөздөрдү морфологияга, ал эми сөз айкашын синтаксиске кошо турган чоң айрымачылыктары бар.

Булардын өз ара байланышы жана биримдиги болуп экөөнүн тең жасалуу негизинде камтылган бир эле грамматикалык каражаттын колдонулгандыгы эсептелет. Татаал сөздөр номинациялык функция аткарса, сөз айкаштары коммуникативдик функция аткарат. Манас” эпосундагы адамдын дене мүчөсү катышкан сөз айкаштары *түймө баш*, *томуктай болгон курган баш*, *челектей баш*, *башы кууш*, *жолум үйдөй баш*, *деңгенедей баш*, *дүңкүйгөн кара баш*, *кыйылган каш*, *кара каш*, *чийдей кашы*, *кыйгач каш*, *түйүлгөн жаман кашы*, *көк тикендей кашы*, *ай түстүү каш*, *инжи тиштүү*, *акак тиштүү*, *араадай тиш*, *кашка тиш*, *башка тиш*, *азуу тиш*, *акыл тиш*, *сүт тиш*, *жайык төш*, *жолборс төш*.

-н, -ын, -ин мүчөсү аркылуу жасалган соматикалык компонент: *кобуш мурун*, *кыр мурун*, *кобул мурун*, *бузулган тоонун сеңирдей мурун*, *укурук моюн*, *тоң моюн*, *турна моюн*, *жолборс моюн*, *каздай моюну*, *бука белиндей моюн*, *короз моюн*, *өрдөк моюн* *ж.б.* сөз айкаштары менен чогуу айтылат.

Өзүнүн лексика-грамматикалык өзгөчөлүктөрү боюнча тарыхый татаал сөздөрдүн компоненти сөз түркүмдөрүнүн кайсынысына болбосун тиешелүү боло алат. Биз эпостогу адамдын дене бөлүктөрү катышкан сөз айкаштарын карайбыз. Алсак, түгөйлөрү **сын атооч+зат атооч** болгон компоненттер: *кең + көкүрөк*, *жайык + төш*, *жылма + кабак*, *жылдыз + көз*, *ажыдаардай + жүрөк*, *ак жолборстой + билек*, *дулдугуй + бет* *ж.б.*

Зат атооч+зат атооч: *кочкор + тумшук*, *жалаяк + ооз*, *жар + кабак*, *жолборс + моюн*, *таш + жүрөк*, *бөрү + көз*, *короз + моюн*, *босого + маңдай*, *боору + таш* *ж.б.*

Зат атооч+этиш: *маңдайы + жазык*, *көзү + ачык*, *тили + жатык*, *бети + бар*, *моюну + жар бербөө*, *моюн + толгоо* *моюнга + алуу* *ж.б.*

Зат атооч+сын атооч: *башы + кууш*, *эрди + калын*, *көзү + үңкүр*, *муруну + кырдачтай*, *көзү + буткулдай*, *акак + тиштүү*, *ал муруту + сеңирдей* *ж.б.* Сөз айкаштары тутумдук түзүлүшүндө эки же андан көп сөздөн турат.

Грамматикалык жактан эки же андан көп компоненттерден тургандыктан алардын ортосунда бири-бирин байланыштырып турган синтаксистик байланыш бар. Жогоруда караган фольклордогу соматизмдердин лексика-грамматикалык өзгөчөлүктөрү боюнча алардын компоненттери бардык сөз түркүмдөрүнө таандык болору аныкталган. Ал эми алардын синтаксистик байланыштар **ыкташуу байланышы, таандык байланыш башкаруу байланышы, ээрчишүү байланышы** боюнча уюштурулушу эпостун текстинен алынган мисалдар менен берилди.

ЖЫЙЫНТЫК

1. Соматизмдердин изилденишинде түрдүү мазмундагы жана максаттагы илимий изилдөөлөр аз экендиги, кыргыз тили илиминин библиографиясынан фольклордогу соматизмдерди изилдөөдө атайын тема болуп алынбаганы белгилүү болду.

2. Фольклордогу соматикалык түшүнүктөр грекче somatos - дене, денеге тийиштүү деген сөзүнөн алынып, адамдын дене түзүлүшүнүн, анын мүчөлөрүнүн (баш, бет, көз, кол, бут ж.б.) ар түрдүү тилде аталышы, кызматы булар аркылуу жашоо, күндөлүк турмуш-тиричиликтеги толуп жаткан татаал жана түрдүү мамилелердин берилиши тилдик илимий түшүнүктөр жоболор менен түшүндүрүлдү.

3. С.Орозбаковдун варианты боюнча «Манас» эпосунан алынган мисалдардан дене бөлүктөрү катышкан сөздөрдү Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнүн үлгүсү боюнча чечмелөөгө аракет жасалды.

4. Кыргыз эли өзүнүн тарыхый басып өткөн жолунда макал менен табышмактардан тартып «Манас трилогиясын», «Кедейкан», «Жоодарбешим», «Курманбек», «Эр Төштүк», «Эр Табылды», «Кожожаш», «Олжобай менен Кишимжан» жана башка дастандарды, оозеки чыгармачылыктын эчен кымбат баалуу түрлөрүн өтө мол жана көп жараткандыгы жана алардагы соматикалык компоненттердеги үндүүлөрдүн үндөшүү, окшошуу сыяктуу көрүнүштөрү, жөндөмө, таандык категориясы менен өзгөрүшү каралды.

5. Эпостордогу соматизмдер окуяларда баяндалган каармандардын анатомия-физиологиялык, кулк-мүнөзүнө байланышкан психологиялык сапаттарын так-таасын, образдуу формада чагылдырып берүүчү көркөм сөз каражаты катары стилистика-функционалдык, лексика-семантикалык кызмат аткарат. **6.** Эпосто соматизмдер каармандардын образынын ачылышында зор роль ойнойт жана адамдын дене бөлүктөрүнүн ичинен адамдын остеонимиялык сырткы, бизге көрүнүп турган мүчөлөрү активдүү колдонулары аныкталды.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү макалаларда чагылдырылды:

1. **Жанчарбекова, С. Ж.** Соматикалык лексиканын фольклордогу колдонулушунан маалымат. [Текст] /С Жанчарбекова //– Ж.Баласагын атындагы КУУ нун жарчысы.-2013.119-121.
2. **Жанчарбекова, С. Ж.** Кыргыз эпосундагы каармандардын портретин көрдүңүз беле? [Текст] /С. Жанчарбекова// – Кыргызстан Эл аралык университети -2015 № 1 (27). -7-9-б. (РИНЦ)
3. **Жанчарбекова, С. Ж.** Соматизмдерге байланышкан изилдөөлөрдөн маалымат. [Текст] / С Жанчарбекова// –Кыргызстан Эл аралык университети - 2015 № 1 (27).-51-56. (РИНЦ)
4. **Жанчарбекова, С. Ж.** Фольклордогу соматизмдердин колдонулушуна саресеп. [Текст] /С.Жанчарбекова// – И.Арабаев атындагы КМУ нун Жарчысы. -2015 №1 -174-176-б.
5. **Жанчарбекова, С. Ж.** Макал-лакаптагы соматизмдер [Текст] /С.Жанчарбекова// – И.Арабаев атындагы КМУ нун Жарчысы. -2015 №1 -176-178-б.
6. **Жанчарбекова, С. Ж.** Табышмакта катылган соматизмдер [Текст] /С.Жанчарбекова// – И.Арабаев атындагы КМУ нун Жарчысы. -2015 № 2 -54-56-б.
7. **Жанчарбекова, С. Ж.** Элдик оозеки чыгармачылыктагы соматизмдер [Текст] С.Жанчарбекова – И.Арабаев атындагы КМУ нун Жарчысы. -2015 № 2 .51-53-б.
- 8 **Жанчарбекова, С. Ж.** Соматические компоненты в эпосе «Манас» [Текст] /С Жанчарбекова// – Вестник КНУ им.Ж.Баласагына -2017 №2 (90) 54-62 (РИНЦ)
9. **Жанчарбекова, С. Ж.** Портреты в народном эпосе [Текст] / С Жанчарбекова // – RS GLOBAL International Journal of innovative technologies in social science – 2018 Warsaw, Poland ISSN 2544-9338 27-31-б.
10. **Жанчарбекова, С. Ж.** Соматизмы в народном эпосе [Текст] / С Жанчарбекова // Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс» Научные исследования и современное образование – 2018 г. Чебоксары. с 111-115.
11. **Жанчарбекова С.Ж.** Соматизмы в кыргызском фольклоре // Развитие образования. – 2019. – № 1 (3). – С. 79-81. – ISSN 2619-1466. doi:10.31483/r-21991
12. **Жанчарбекова С.Ж.** Соматизмы в структуре паремиологических средств киргизского языка // Развитие образования. – 2021. – Т. 4, № 1. – С. 35-39. – ISSN 2619-1466. doi:10.31483/r-97768
13. **Жанчарбекова, С. Ж.** Стилистические и функциональные особенности соматизмов в эпосе «Манас» // Бюллетень науки и практики. 2021. Т. 7. №5. С. 589-594. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/66/66>
14. **Жанчарбекова, С. Ж.** «Манас» эпосундагы соматизмдер Известия ВУЗов Кыргызстана 2021 №2 (Апрель) ISSN 1694-7681 С 292-296

Жанчарбекова Сабира Жамалбековнанын «Кыргыз фольклорундагы соматизмдер, стилистикалык функционалдык өзгөчөлүктөрү» деген темада 10.02.01.-кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: соматизмдер, соматикалык лексемалар, соматикалык компоненттер, соматикалык фразеологизмдер, фольклор, макал-лакаптар, табышмактар, адамдын портрети, метафора, метонимия, салыштыруу, гипербола, ирония, синекдоха, аллегория, анафора, аллитерация, эпифора, антитеза, тыбыштык ээрчишүүлөр, синонимдер, антонимдер.

Изилдөө объектиси - кыргыз фольклорундагы соматизмдердин лингвостилистикалык кызматы.

Изилдөөнүн предмети - С.Орозбаковдун «Манас» эпосундагы соматикалык сөздөрдүн семантикалык топтору, стилистикалык табияты.

Диссертациялык иштин максаты – Фольклордогу дене бөлүктөрү катышкан сөздөрдүн семантикалык маани-мазмунуна, алардын функционалдык-стилистикалык өзгөчөлүгүнө илимий-аналитикалык интерпретация берүү.

Изилдөө методдору. Иште сыпаттама, байкоо, жалпылоо, салыштыруу, компоненттик, семантикалык, стилистикалык талдоонун ыкмалары колдонулду.

Алынган жыйынтыктар жана анын жаңылыгы: Иштин мааниси кыргыз тилинде фольклордогу соматизмдердин колдонулушун, анын лексикологиялык, стилдик этимологиялык, функционалдык мазмунда алгач ирет изилденгени менен аныкталат. Элдик оозеки чыгармачылыктагы соматикалык түшүнүктөрдүн түзүлүшүндөгү лингвистикалык, функционалдык, стилистикалык өзгөчөлүктөрүнүн маанилеринин, милдеттеринин такталышы изилдөөнүн илимий максаты жана практикалык жактан колдонулуш өзгөчөлүктөрүн ачып берүү иштин жыйынтыктары жана илимий жаңылыгы болуп эсептелет.

Колдонулуш чөйрөсү: Диссертациянын жыйынтыктары, табылгалары илимий-изилдөөчүлүк, билим берүүчүлүк, практикалык мааниге ээ. Кыргыз тилинин лексикология, морфология, лингвопоэтика, стилистикасына этимологиясына тилдик маданият таанууга ж.б. тиешелүү теориялык маселелерди иликтөөдө жана иштин натыйжалары боюнча ЖОЖдордогу атайын курстарды окутууда, окуу куралдарын жазууда колдонууга, орто жана жогорку филологиялык билим берүү практикасында кеңири колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

кандидатской диссертации Жанчарбековой Сабиры Жамалбековны на тему «Функционально-стилистические особенности соматических понятий в кыргызском фольклоре», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01.- кыргызский язык.

Ключевые слова: соматизмы, соматические лексемы, соматические компоненты, соматические фразеологизмы, фольклор, пословицы и поговорки, загадки, портреты человека, метафора, метонимия, сравнение, гипербола, ирония, синекдоха, аллегория, анафора, аллитерация, эпифора, антитеза, гармония гласных, антонимы и др.

Объект исследования – Лингвистические функции соматических слов в кыргызском языке, их употребление в кыргызском фольклоре на примере фольклорных произведений.

Предмет исследования - Соматические слова в эпосе «Манас» по варианту С.Орозбакова, их семантические группы и стилистическая природа соматизмов.

Методы исследования. В работе применялись: описательный метод, метод наблюдения, обобщения, сопоставления, сравнения, приемы компонентного, семантического, стилистического анализа.

Полученные результаты и их новизна: впервые в кыргызском языкознании подвергнуты глубокому исследованию семантические группы соматических слов в кыргызском фольклоре, их семантическая классификация. Функционально-стилистические особенности соматизмов является результатом и научной новизной исследования .

Сферы применения: Результаты диссертации имеют научно-исследовательское, образовательное и практическое значение. Их можно применять при разработке учебников, учебных и методических пособий, при составлении толковых, поэтических, морфемных и культуроведческих словарей. Также они могут быть полезны при изучении теоретических проблем лексикологии, морфологии, лингвопоэтики, стилистики и при преподавании спецкурсов, в разработке учебных программ.

SUMMARY

of Ph.D. thesis of Zhancharbekova Sabira Zhamalbekovna on "Linguistic and functional stylistic features of somatic concepts in Kyrgyz folklore", presented for the degree of candidate of Philological Sciences with a specialization in 10.02.01. Kyrgyz language.

Key words: somatisms, somatic lexical item, somatic components, somatic phraseologisms, folklore, proverbialism and folk saying, riddles, portraits of a person, metaphoric expression, metonymy, comparison, hyperbole, irony, synecdoche, allegory, anaphor, alliteration, epistrophe, antithesis, harmony of vowels, antonym, etc.

Target of research - Linguistic functions of somatic words in the Kyrgyz language, their use in Kyrgyz folklore on the example of folklore creations.

Statement of purpose - somatic words in the "Manas" dastan according to the variant of S.Orozbekov, their somatic groups and the stylistic nature of somatisms.

Research approach. It was used: descriptive method, method of observation, generalization method, comparison method, technique of component, semantic, stylistic analysis.

Obtained results and their novelty: semantic groups of somatic words in Kyrgyz folklore, their semantic classification have been subjected to deep research for the first time in Kyrgyz study of language. functional stylistic features of somatism is also a scientific novelty of research.

Field of application: The results of the thesis have scientific, educational and practical value. They can be used in the development result of textbooks, instructional and methodological medium, when comparing the explanatory, poetic, morphemic and culturological dictionaries. They can also be useful in studying the theoretical problems of lexicology, morphology, linguistic poetics, stylistics and in the teaching of special courses, in the development of instructional mediums.

Формат 60x84 1/16. Объем 1,5 п.л.
Бумага офсет. Печать офсет. Тираж 100 экз.

ЧП «Сарыбаев Т.Т.»
г. Бишкек, ул. Раззакова, 49
т. 0 708 058 368